

QIYOSIY TILSHUNOSLIKDA METAFORALARNI O'RGANISH TAMOYILLARI

Isamutdinova Durdona Maripfjanovna

Andijon davlat chet tillar instituti

Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

dur_dana@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada qiyosiy tilshunoslikda metaforalarni o'rganishning nazariy va metodologik tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqotda metaforalarning turli tillarda shakllanishi, ularning semantik, kognitiv hamda lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, turli til tizimlarida uchraydigan metaforalarning umumiy va milliy-madaniy xususiyatlari, ularning konseptual asoslari hamda nutqdagi pragmatik vazifalari ilmiy manbalar va til materiallari asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: qiyosiy tilshunoslik, metafora, konseptual metafora, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, semantika, pragmatika.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и методологические принципы изучения метафор в сравнительном языкознании. В исследовании в сопоставительном аспекте рассматриваются особенности формирования метафор в различных языках, а также их семантические, когнитивные и лингвокультурологические характеристики. Кроме того, на основе научных источников и языкового материала анализируются общие и национально-культурные особенности метафор, встречающихся в различных языковых системах, их концептуальные основы и прагматические функции в речи.

Ключевые слова: сравнительное языкознание, метафора, концептуальная метафора, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, семантика, прагматика.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological principles of studying metaphors in comparative linguistics. The study comparatively examines the formation of metaphors in different languages, as well as their semantic, cognitive, and linguocultural characteristics. In addition, the general and national-cultural features of metaphors found in different language systems, their conceptual foundations, and their pragmatic functions in speech are analyzed on the basis of scholarly sources and linguistic material.

Key words: comparative linguistics, metaphor, conceptual metaphor, cognitive linguistics, linguoculturology, semantics, pragmatics.

Globallashuv jarayonining jadallashuvi, turli xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarning kengayishi qiyosiy tilshunoslikning nazariy va amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Til birliklarini qiyosiy o'rganish nafaqat ularning strukturaviy xususiyatlarini, balki xalqning tafakkuri, madaniyati va dunyoni idrok etish usullarini ham aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan metaforalar qiyosiy tadqiqotlarning muhim obyektlaridan biri hisoblanadi. Chunki metafora orqali inson abstrakt tushunchalarni aniq obrazlar vositasida ifodalaydi, natijada til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda metaforalarni qiyosiy tahlil qilish ayniqsa nemis, ingliz va o'zbek tillari misolida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tillarda qo'llaniladigan metaforalar umumiy konseptual asosga ega bo'lsa-da, ularning ifodalanish usuli, milliy-madaniy mazmuni hamda kommunikativ vazifalari ko'plab jihatlar bilan farqlanadi. Masalan, nemis tilidagi „Den Faden verlieren“ ("fikir ipini yo'qotmoq") metaforasi va o'zbek tilidagi "gapning uchini yo'qotmoq" iborolari bir xil kommunikativ vazifani bajarsa-da, ularning obrazlilik manbai turlicha shakllangan.

Qiyosiy tilshunoslik metaforalarni faqat lug'aviy ma'no nuqtayi nazaridan emas, balki ularning konseptual, pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlarini ham tadqiq etishni talab qiladi. Bu esa turli tillarda metaforik tafakkurning umumiy qonuniyatlari bilan bir qatorda milliy o'ziga xosliklarni ham aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, tarjima jarayonida metaforalarning ekvivalentligini belgilash, ularning milliy-madaniy mazmunini saqlab qolish va kommunikativ ta'sirini yo'qotmasdan boshqa tilga ko'chirish qiyosiy tadqiqotlarning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Qiyosiy tilshunoslikda metaforalarni o'rganishga oid tadqiqotlar XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab yangi bosqichga ko'tarildi. Dastlab metafora stilistik vosita sifatida talqin etilgan bo'lsa, keyinchalik u til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi konseptual mexanizm sifatida izohlana boshlandi. Natijada metaforalarni turli tillar kesimida qiyoslash, ularning universalligi va milliy xususiyatlarini aniqlash zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Nemis tilshunosi Elisabeth Piirainen o'z tadqiqotlarida metaforik birliklarning shakllanishida madaniy omillarning hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bir xil konsept turli xalqlarda turlicha obrazlar orqali ifodalanishi mumkin. Shu sababli qiyosiy tadqiqotlarda metaforaning faqat semantik emas, balki madaniy asoslarini ham hisobga olish zarur. Olim ayniqsa nemis tilidagi frazeologik metaforalarni boshqa Yevropa tillari bilan qiyoslash orqali ularning umumiy va farqli tomonlarini yoritgan [1].

Qiyosiy metafora tadqiqotlarida muhim o'rin tutadigan olimlardan yana biri Raymond W. Gibbs Jr. hisoblanadi. U metaforalarni inson tafakkurining kognitiv modeli sifatida baholab, turli tillarda uchraydigan metaforalarning o'xshashligi insonning umumiy konseptual tajribasi bilan, farqlari esa milliy madaniyat va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligini asoslaydi. Gibbsning tadqiqotlari metaforalarni qiyosiy

o'rganishda psixolingvistik va pragmatik omillarni ham e'tiborga olish zarurligini ko'rsatadi [2].

Qiyosiy tilshunoslikda metaforalarni o'rganish turli tillarda voqelikning qanday konseptuallashtirilishini aniqlashga xizmat qiladi. Har bir til egasi atrofdagi olamni o'z milliy madaniyati, tarixiy tajribasi va ijtimoiy muhitidan kelib chiqib idrok etadi. Natijada bir xil tushuncha turli tillarda turlicha metaforik obrazlar orqali ifodalanadi. Shu sababli metaforalarni qiyosiy tahlil qilish nafaqat ularning semantik ma'nolarini, balki madaniy va pragmatik xususiyatlarini ham ochib beradi.

Masalan, nemis tilida „Den Faden verlieren“ ("ipni yo'qotmoq") iborasi suhbat davomida fikrni davom ettira olmaslik yoki mavzudan chalg'ishni anglatadi. O'zbek tilida esa ayni mazmun "gapning uchini yo'qotmoq" metaforasi orqali ifodalanadi. Har ikki ibora bir xil kommunikativ vazifani bajarsa-da, nemis tilida "ip", o'zbek tilida esa "uch" obrazi asosiy konsept sifatida tanlangan. Bu holat har bir xalqning kundalik hayoti va madaniy tajribasi metaforalarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi [3].

Qiyosiy tahlil davomida vaqt konsepti bilan bog'liq metaforalar ham o'ziga xos jihatlarga ega ekanligi kuzatiladi. Nemis tilida keng qo'llaniladigan „Zeit ist Geld“ ("Vaqt – bu pul") metaforasi insonni vaqtni tejash va undan unumli foydalanishga undaydi. O'zbek tilida esa "Vaqt – oltindan qimmat" iborasi qo'llaniladi. Har ikkala metafora vaqtning qadrini ifodalasa-da, ularning konseptual asoslari turlicha. Nemis tilida iqtisodiy qadriyat ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida oltin eng qimmat boylik timsoli sifatida tanlangan. Bu esa metaforalarning milliy mentalitet bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi [4].

Tabiat hodisalari bilan bog'liq metaforalar ham qiyosiy tadqiqotlarda muhim o'rin egallaydi. Masalan, nemis tilida „Im Sturm der Gefühle sein“ ("Hissiyotlar bo'ronida qolmoq") iborasi kuchli ruhiy kechinmalarni ifodalaydi. O'zbek tilida esa "Hayajondan yuragi toshib ketdi", "Ichida bo'ron ko'tarildi" kabi metaforalar qo'llaniladi. Bu misollar shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda insonning ruhiy holati tabiat hodisalari orqali obrazli ifodalanadi. Biroq qo'llanilgan obrazlarning tanlanishi milliy madaniyat va til an'analari bilan belgilanadi.

Qiyosiy tilshunoslikda metaforalarni o'rganishda ularning pragmatik vazifasiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Siyosiy nutqlar, publitsistik maqolalar va ommaviy axborot vositalarida metaforalar auditoriyani ishontirish, muayyan g'oyani ta'sirchan ifodalash hamda muallifning kommunikativ maqsadini amalga oshirish uchun qo'llaniladi. Masalan, nemis siyosiy matnlarida „Europa steht an einem Scheideweg“ ("Yevropa chorrahada turibdi") metaforasi muhim tarixiy tanlovni anglatadi. O'zbek tilida esa "taraqqiyot yo'lida turibdi", "kelajak sari dadil qadam tashlamoq" kabi metaforik ifodalar keng qo'llaniladi. Ushbu birliklar tinglovchi ongida muayyan tasavvur hosil qilib, nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

Shuningdek, qiyosiy tahlillar metaforalarni tarjima qilish jarayonida ularning faqat lug'aviy ma'nosini emas, balki milliy-madaniy mazmunini ham saqlab qolish zarurligini ko'rsatadi. Ba'zi metaforalar boshqa tilda aynan ekvivalentga ega bo'lmasa, tarjimon kommunikativ ta'sirni saqlab qoladigan muqobil metaforadan foydalanadi. Shu sababli metaforalarni qiyosiy o'rganish tarjimashunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Turli tillarda metaforalarning konseptual asoslarini aniqlash madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etish hamda tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Piirainen E. *Widespread Idioms in Europe and Beyond: Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. New York: Peter Lang, 2012.
2. Gibbs R. W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
5. Burger H. *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5. Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015.